PRACHTIGE TEGELS IN HET MAS

Tegels zijn gevormd uit klei die tot ongeveer 1100 graden Celsius worden gebakken. Het product van het eerste bakproces, het zogenaamde *biscuit*, is zacht maar heeft een ruw oppervlak. Na het aanbrengen van glazuur en een tweede bakbeurt is de tegel bedekt met een glanzende, harde, dekkende laag. Deze kan monochroom zijn of polydchroom wanneer er in kleur een decoratieve voorstelling op wordt geschilderd.

Het MAS bezit meer dan 3000 tegels, tegeltableaus, samengestelde tegelpanelen en plaquettes. Dit zijn voornamelijk delftsblauwe faiencetegels die in Nederlandse tegelfabrieken zijn gemaakt én tegels die in de 16de eeuw in Antwerpen volgens de majolicatechniek zijn geproduceerd. Ook eenvoudigere types, al dan niet met een witbakkende decoratie behoren tot de collectie.

ruw uit klei

vloertegels. De oudste tegelobjecten zijn afkomstig uit de ruïnes van de St. Michielsabdij. De in 1124 gestichte Norbertijnenabdij aan de Schelde werd in 1796 opgeheven tijdens de Franse bezetting en in 1831 volledig verwoest tijdens de Belgische Revolutie. Deze 13de-eeuwse vloertegels zijn versierd met geometrische en florale motieven of dierfiguren die met een stempel zijn ingedrukt in de natte klei en opgevuld met een fijne witbakkende klei. Een transparant laagje loodglazuur maakt deze tegel geschikt om belopen te worden. De techniek waarbij men met een stempel een decoratie aanbrengt in het tegelvlak blijft lange tijd in gebruik, zo nog bij de 16de-eeuwse inlegtegel.

13de-eeuwse vloertegels uit de St. Michielsabdij (AV.0346.3-3)

inlegtegels. Het MAS bezit enkele fragmenten van wand- en vloertegels die gemaakt worden door met een houten stempel een motief in een vierkant plakje klei te drukken waarna de indruk opgevuld wordt met een witbakkende klei (*engobe*). Vandaar ook *slibtegels* genoemd. Veelaal toont die een stichtende spreuk zoals op bijgaande fragmenten. Vervolgens wordt de beeldzijde besprenkeld met loodglazuur en gebakken. Het resultaat is een roodbruine tegel met gele decoratie. De ijzerhoudende klei bakt immers rood en de witte engobe kleurt geel onder invloed van het transparante loodglazuur. Ook het reverse type, een tegel met gele achtergrond en bruine versiering, werd geproduceerd. In de 16de eeuw treft men versieringspatronen aan die ook voorkomen op de meer luxueuze majolicategels.
>>> meer over inlegtegels >>> zie Leesadvies 1

Fragmenten van inlegtegels uit de kerk van Rumst, met inschrift: "Die tijt is cort. Die doot is snel. Wacht u van sonde. Soe doedi wel" AV.0214.1-4 / 4-4.

haardstenen. De term op zich is misleidend want haardstenen zijn eigenlijk vervaardigd uit fijne, roodbakkende klei. In de middeleeuwse houten huizen werden ze toegepast als vuurvaste 'stenen' in de achterwand van de haard als bescherming tegen brand. Algemeen wordt aangenomen dat ze in Antwerpen, in de regio Aken-Luik-Maastricht, en later ook in Utrecht geproduceerd werden. Met een houten stempel werd een afbeelding in de zachte klei gedrukt. De Antwerpse exemplaren kenmerken zich door een voorstelling die bijna het hele oppervlak beslaat, zodat slechts een smalle rand onversierd blijft. De afmetingen van haardstenen variëren naargelang plaats van fabricage en periode. In de late 16de eeuw vindt men niet alleen het dikke type (6 à 10 cm), maar ook al dunnere exemplaren. Het MAS bezit een grote collectie haardstenen, maar van het merendeel is niet geweten waar ze gevonden werden.
>>> meer over haardstenen >>> zie Leesadvies 2

Haardsteen met Sint-Hubertus, geknield voor het hert met een kruis tussen het gewei; een paard en een hond in het heuvelachtige landschap (AV.0655.1-2)

schitterende faience

Delftsblauwe tegel met
zeemonster en dolfijn
(AV.1959.023.048.163-376

delftsblauwe tegels. Het MAS bezit een rijk assortiment aan faience tegels in Delfts blauw. Deze tegels worden zo benoemd, niet omdat ze te Delft geproduceerd zijn, maar wel vanwege de verwijzing naar het befaamde blauw van de Delftse faience. Tot circa 1630 werden in de Noordelijke Nederlanden voornamelijk tegels in kleur geschilderd, dat toen geleidelijkaan verdrongen werd door het blauw vanwege de concurrentie van het chinees importporselein. Vanaf de late 17de eeuw schildert men veel tegels in het paars. Aanvankelijk zeer geschikt om kelder- en keukenmuren rein te houden en te onderhouden, evolueerde de tegel naar een luxegoed waarmee in paleizen zelfs hele zalen betegeld werden.

decoratie. De grote verscheidenheid aan voorstellingen op deze tegels van 13 bij 13 cm is zelfs bij ons gemeenzaam gekend: dieren, bloemen, zeewezens, beroepen, herdertaferelen, kinderspelen, waterlandschappen, en de stichtende bijbelscènes uit het Oude en het Nieuwe Testament.

Een van de vier met bijbeltegels bezette muren in de
oude keuken van het Vleeshuis

bijbeltegels. Van dit laatste type heeft het MAS heel wat exemplaren in depot, maar ook de betegeling in de oude keuken van het Vleeshuis behoort tot het MAS patrimonium. Die is rondomrond tot op labrizeringshoogte bezet met in totaal 969 bijbeltegels met voorstellingen in een cirkelband, alternerend in het blauw en het paars. Voor elke tegel kon het bijbelse thema, zowel uit het Oude als het Nieuwe Testament geïdentificeerd worden. Die werd samen met de exacte locatie in de muren, de productieplaats en productieperiode, de voorstelling en de eigenlijke bijbelreferentie opgenomen in een te raadplegen inventarisbestand.

>>> meer over de keuken in het Vleeshuis >>> zie Leesadvies 3
>>> raadpleeg de tegelinventaris >>> zie Leesadvies 4

Delftsblauw tegeltableau met
het oude stadhuis van Antwerpen
in 1561 (AV.1952.001)

tegeltableaus. In Delftsblauw of zelfs polychroom hebben de Noord-Nederlandse tegelfabrieken ook heel wat tableaus afgeleverd waarbij de decoratie is geschilderd op een veelvoud van tegels, net als bij een schilderij op doek of paneel. Het MAS heeft hiervan enkele mooie exemplaren in bezit, bijvoorbeeld het recent gerestaureerd tableau met het beeld van het oude (afgebrande) stadhuis van Antwerpen (28 tegels). Andere tableaus stellen “het Geloof” voor, of “de Hoop” (elk 36 tegels), en nog “Achilles” (112 tegels), “Diana met boog en pijlen” (40 tegels), “de ontvoering van Europa” dat in het Brouwershuis is opgehangen (165 tegels), “de vrijheidsboom” (12 tegels) en “de Zeeslag”, een historisch tafereel uit de tweede Engels-Nederlandse oorlog (1665-67) geschilderd door Cornelis Boumeester (50 tegels).

luxueuze majolica

De term *majolica* vindt vermoedelijk zijn oorsprong in de naam van het eiland Majorca dat vanaf de 15de eeuw als overslaghaven diende voor geglazuurd aardewerk tussen Spanje en Italië. Het begrip duidt op gebakken aardewerk, het zogenaamde *biscuit*, dat gesprenkeld of begoten wordt met een suspensie van tin- en loodoxide. Dit geeft een witte ondergrond, geschikte voor het verder beschilderen met kleurende metaaloxiden, zoals kobalt voor blauw, koper voor groen, antimoon voor geel, mangaan voor paars en ijzer voor oranje. In een tweede ovenbeurt versmelten al deze oxiden dan tot één enkele kleurvolle versiering op een witte onderlaag.
>>> over het ontstaan van de majolicanijverheid in Antwerpen >>> zie Leesadvies 5

Het gamma *producten* in majolica beslaat talrijke vormen van rijkgedecoreerde schotels en kommen in alle groottes en vormen, waaronder de bijzondere vorm van de collectie papkommen in het Maagdenhuis, zalfpotjes, siroopkannen, albarelli, vaasjes en de rijke collectie tegels in het MAS.

Antwerpse majolicaproducten, v.l.n.r. een albarello (AV.1955.001.030.2-2), een siroopkan (AV.1955.001.017) en een schotel (AV.1955.001.004)

De verzameling Antwerpse *majolicategels* van het MAS werd in de voorbije jaren grondig bestudeerd door Frans Caignie. Hij publiceerde er meerdere studies over. In het hiernavolgende overzicht worden de verschillende decoratiegroepen kort beschreven, telkens met opgave van een link naar het betrokken studierapport dat online kan gelezen worden en/of gedownload. Het betreft achtereenvolgens het befaamde tegeltableau “de bekering van Saulus”, een reeks rand- en hoektegels van verdwenen tegeltableaus, een verzameling majolicategels met geometrische patronen of figuratieve voorstellingen, en de unieke collectie huisnaamplaten.
>>> over hoe majolicategels geproduceerd werden >>> zie Leesadvies 6

Saulustableau

Het 98-tegels tellend majolicatableau dat de bekering van Saulus op weg naar Damascus voorstelt, is wel het belangrijkste, gaafste en mooiste werk dat ons uit de 16de-eeuwse Antwerpse majolicanijverheid is nagelaten. Het 1547-gedateerde tableau is van een uitzonderlijke kwaliteit en het enige volledig bewaarde exemplaar uit die periode. Het laat zien hoe de Italiaanse techniek van het keramiekschilderen, het heldere kleurenpalet en de Italiaanse en Franse maniëristische stijl zich vermengen met de lokale traditie

Het tegeltableau “de bekering van Saulus”, gedateerd 1547

Topstuk. Dit meesterwerk van de Antwerpse 16de-eeuwse majolicanijverheid werd begin 2023 terecht opgenomen in de “Topstukkenlijst van de Vlaamse Gemeenschap” en maakt sinds oktober 2023 tijdelijk deel uit van de MAS-expo over 20 jaar topstukken in Vlaanderen, onder de titel 'Zeldzaam en onmisbaar' [hyperlink].

restauratie. Restauraties uit het verleden deden sterk afbreuk aan de kwaliteit en aan de veiligheid van het kunstwerk. Een integrale en duurzame behandeling door specialisten was dringend nodig. Dat gebeurde in de periode 2016-2017, mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van het Fonds Baillet Latour (Koning Boudewijnstichting). Het ganse proces werd van nabij opgevolgd door een begeleidingscommissie, samengesteld uit experts op het gebied van historisch, kunsthistorisch en chemisch onderzoek, archeologie, restauratie en conservatie die waakte over de structurele, technische en esthetische aanpak.

Bekijk in dit filmpje hoe de restauratie werd aangepakt. [Venster met filmpje in Powerpoint: moet langzamer afspelen !!!]
>>> publicatie over de restauratie van het Saulustableau >>> zie Leesadvies 8

te bezichtigen. Na de restauratie zijn de tegels beter en veiliger gemonteerd, de vergeelde replica’s zijn vervangen en de sporen van oude restauraties zijn weggewerkt. Het publiek kan nu opnieuw genieten van de uitzonderlijke beelden op de tegels, tot 25 februari 2024 in de expo 'Zeldzaam en onmisbaar' [hyperlink], daarna in de permanente MAS-expo ‘Vracht’ [hyperlink].
>>> over de herkomst van het Saulustableau en het majolica-atelier Den Salm >>> zie Leesadvies 7

nog meer tegels in het MAS

randtegels. Uit de collectie van het MAS kon een aantal majolicategels afgezonderd worden waarvan de voorstelling duidelijk behoord heeft tot een groter geheel, een tegeltableau, met een voorstelling zoals op bovenstaande scène die over Saulus handelt. Het betreft tegels die zich aan de rand of op een hoek van een tegeltableau plaatsen, meestal slecht één enkel exemplaar. Waar zich de overige tegels van de betreffende tableaus bevinden, blijft een open vraag.

Dit type tegel herkent men door het feit dat aan een of meerdere randen decor ontbreekt. De afgebeelde tegel met leeuwenmasker op een architecturaal basement bijvoorbeeld plaatst zich vanwege de blauwe afboordende strook aan de linkerzijde van een tableau; onderaan verwacht men een gelijkaardige blauwe zoom (die ontbreekt); rechts is het beeld afgesneden en bovenaan vermoed men de aanzet van een pilaster.

>>> meer over rand- en hoektegels van tableaus in het MAS >>> zie Leesadvies 9

randtegel of hoektegel van een tegeltableau in majolica, gedateerd 1544 (AV. 7649)

Op tegels met *ornamentaal decor* herkent men veelal geometrische figuren of delen ervan; dit zijn hoofdzakelijk de driehoek, vierhoek, vijfhoek, zeshoek, achthoek, cirkel, ruit, het kruis en de ster. De eigenlijke vorm van alle figuren en het totale beeld komen pas tot uiting wanneer meerdere tegels met het betrokken decor bij elkaar worden aangesloten. Het beeld dat dan tevoorschijn komt is soms heel verrassend en allerminst verwacht. Veelal zijn de deelvlakken ingevuld met arabesken. Dit zijn kleine blaadjes in allerlei vormen en kleuren die met elkaar verbonden zijn in een netwerk van fijne takjes.

>>> meer over tegels met ornamentaal decor in het MAS >>> zie Leesadvies 10
>>> meer over tegels met geometrisch decor >>> zie Leesadvies 11

majolicategel met een geometrisch patroon (AV.7663)

figuratief decor. De collectie van het MAS bevat ook een belangrijke verzameling tegels met voorstellingen van bloemen en dieren. In tegenstelling tot de voorgaande groep waar het hele tegelvlak is gevuld met het decor, is in deze groep de voorstelling veelal gevat in een kader. Het *kwadraat*, dit is een vierkant op de punt, en de *vierpas* zijn de meest voorkomende omlijstingen. Als ornament in de vier hoeken komen vooral constructies met palmetten voor die gespaard zijn uit het blauw, soms uit het geel. De techniek om deze hoeken te schilderen noemt men *spaartechniek*, ook nog *negatief schilderen*. Een witte palmet, zoals te zien in de hoeken van de tegel met haas realiseerde men door met blauwe verf (kobaltoxide) de contouren van de palmet op de witte onderlaag (tinoxide) van de tegel af te bakenen. Andere, veel gebruikte hoekornamenten zijn de lelie, de kwartster en de kwartrozet.

>>> meer over tegels met figuratief decor in het MAS >>> zie Leesadvies 12

majolicategel met een figuratieve decoratie (AV.1938.004.003.08-18).

huisnaamplaten

Bijzonder in de collectie van het MAS, en uniek in hun genre, zijn zes zogenaamde huisnaamplaten. Dit zijn plaquettes in majolica van ongeveer 30 cm in het vierkant waarop een huisnaam is geschilderd samen met een voorstelling die de naam van het betrokken huis illustreert. Deze zes platen konden voor het eerst samen bestudeerd worden, afgebeeld in kleur, en hun locatie in het Antwerpse stadsbeeld achterhaald. Geen enkel ander exemplaar is tot op heden gekend.

De platen DIT IS IN RODE ROOS BLOEM, DIT IS INDE OLIFANT en HIER HEEFT DE CRAĚ DE VOS GENOOT zijn opgenomen in de vaste expositie '[Iemand thuis?]'. [hyperlink].

>>> meer over de huisnaamplaten in het MAS >>> zie Leesadvies 13

Naamplaat in majolica van het huis"de rode roosbloem" (AV.1900.034)

Leesadvies

1. **inlegtegels >>>** Download ***hier*** : Geyskens Leon, *Antwerpse inlegtegels in een Europese context*, Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg, 7, 2011. [linkt naar SIAM 7 : http://www.antwerpenmorgen.be/files/download/4a8e0e7c-cc4b-4971-b7bf-28cf2b0ffaa8]

2. **haardstenen** >>> Download ***hier*** : Geyskens Leon, *Haardstenen uit Antwerpse bodem*, Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg, 12, 2015. [linkt naar SIAM 12 : http://www.antwerpenmorgen.be/files/download/4caaeee0-2473-4332-b501-6d6f1644985e]

3. **bijbeltegels >>>** Lees ***hier*** het studierapport over deze betegeling, in:
   Caignie Frans - *De bijbeltegels in Museum Vleeshuis te Antwerpen. Waar komen ze vandaan? Wat betekenen ze? Wat is hun toekomst?* 2019. [linkt naar DAMS : https://dams.antwerpen.be/asset/H2EeSgWPTZMgmlSVXWLrMkgk]

4. **inventaris** >>> Raadpleeg ***hier*** de inventaris van de bijbeltegels in het Vleeshuis, met selectiemogelijkheid (Excel-bestand). [linkt naar Excel op MAS site]

5. **ontstaan** >>> Lees ***hier*** hoe de majolicanijverheid in Antwerpen is ontstaan. [link naar Word bestand op MAS site]

6. **productieproces** >>> Lees ***hier*** hoe majolicategels in de 16de eeuw geproduceerd werden, in:
   Caignie Frans - *Majolicategels uit de Antwerpse bodem. Maiolica tiles excavated in Antwerp*, Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg, 23, 2022, Technische nota, 11-22. [linkt naar SIAM 23 : https://dams.antwerpen.be/asset/S23CPdQIKI4ZSKQnaprERMA0]

7. **saulustableau >>>** Lees ***hier*** het studierapport over de herkomst van het Saulustableau en het majolica-atelier 'Den Salm', in:
   Caignie Frans - *Majolicategels in het MAS. Deel IV - Majolica-atelier Den Salm en het tegeltableau "de bekering van Saulus"*, 2021. [link naar DAMS]

8. **restauratie** >>> ***Lees*** het restauratieverslag : De Vos Annemie, et al. - Restoration of "The Conversion of Saul" : new techniques in the treatment of Flemish sixteenth century Antwerp tile panels, in: *Journal of the Tiles & Architectural Ceramics Society*, Manchester, Vol. 24, 2018, 34-45. [linkt naar BROCADE: https://anet.be/record/opacehc/c:lvd:14817856/N]

9. **randtegels >>>** Lees ***hier*** het studierapport over de tableaurandtegels, inclusief de randtegels in het Saulustableau, in:
   Caignie Frans - *Majolicategels in het MAS. Deel I - Tableaurandtegels*, 2015. [linkt naar DAMS]
   https://dams.antwerpen.be/asset/sUUayDJbpHLrgOHDKCwHb4t8]

10. **ornamentaal >>>** Lees ***hier*** het studierapport over de tegels met ornamentaal decor, in:
    Caignie Frans - *Majolicategels in het MAS. Deel II - Ornamentaal decor*, 2016. [linkt naar DAMS]
    https://dams.antwerpen.be/asset/n2OeVS9S4flmKsRNeWBswKj8]

11. **geometrisch** >>> Lees ***hier*** een publicatie over geometrische tegeldecors:
    Caignie Frans (ed.), Kamermans Johan, Karssenberg Goossen, van de Loo Wim, Pleguezuelo Alfonso, de Ree Ger, Schenk Lejo - *Raakvlakken tussen Oost en West. Onderzoek van geometrische tegeldecors uit de Nederlanden - Crossroads between East and West. Study of geometric tile designs from the Netherlands*, 2021. [linkt naar BROCADE : https://anet.be/record/opacehc/c:lvd:15302217/N]

12. **figuratief** >>> Lees ***hier*** het studierapport over tegels met figuratief decor, in:
    Caignie Frans - *Majolicategels in het MAS. Deel III - Figuratief decor, 2023.* [linkt naar DAMS]
    https://dams.antwerpen.be/asset/Y2QeEVhcLTulRWcfRCjGswj7]

13. **huisnaamplaten >>>** Lees ***hier*** het studierapport over de huisnaamplaten, in:
    Caignie Frans - *Majolicategels in het MAS. Deel V - Huisnaamplaten, 2023.* [linkt naar DAMS]
    https://dams.antwerpen.be/asset/n1ZoWA7RSDYQJhaTsu1vYngJ]

TOP [linkt naar top van dit document]

TERUG naar pagina "ONZE COLLECTIE" [linkt naar pagina "ONZE COLLECTIE"]